

Солдатенко Олександр Ігорович
Чернігівський національний
педагогічний університет
імені Т. Г. Шевченка,
аспірант

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО РОЗВИТКУ МУЗИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ
УЧНІВ ШКІЛ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядаються педагогічні умови, що забезпечують формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання. При тому, визначаються компоненти та рівні готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання на основі сформованих показників цієї готовності.

Ключові слова: педагогічні умови, індивідуально-орієнтовані педагогічні технології, музичні здібності, майбутні учителі шкіл естетичного виховання, критерії та показники формування готовності.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГОТОВНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К РАЗВИТИЮ МУЗЫКАЛЬНЫХ
СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ ШКОЛ ЭСТЕТИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ

В статье рассматриваются педагогические условия, обеспечивающие формирование готовности будущих учителей к развитию музыкальных способностей учащихся школ эстетического воспитания. При этом, определяются компоненты и уровни готовности будущих учителей к развитию музыкальных способностей учащихся школ эстетического воспитания на основе сформированных показателей этой готовности.

Ключевые слова: педагогические условия, индивидуально-ориентированные педагогические технологии, музыкальные способности,

будущие учителя школ эстетического воспитания, критерии и показатели формирования готовности.

A. Soldatenko

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING THE FUTURE TEACHERS' READINESS TO DEVELOPMENT OF MUSICAL SKILLS BY STUDENTS OF AESTHETIC EDUCATION SCHOOLS

The article deals with pedagogical conditions which ensure the formation of the future teachers' readiness to development musical skills by students of aesthetic education schools. The author defines the components and levels of future teacher's readiness to development musical skills by students of aesthetic education schools s on the basis of the generated readiness characteristic values.

Keywords: pedagogical conditions, person oriented pedagogical technologies, musical skills, future teachers of aesthetic education schools, criteria and values of readiness formation.

Постановка проблеми. Формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання на основі забезпечення необхідних педагогічних умов є однією з актуальних проблем, які виникають в діяльності вищого навчального закладу. Потреба суспільства у вчителях, здатних працювати творчо, бути інтелектуально й духовно розвиненими, спроможними реалізувати свій потенціал і спрямовувати його на розвиток музичних здібностей учнів, використовуючи для цього сучасні педагогічні технології, є домінуючою на сучасному етапі підготовки фахівців даного профілю. Разом з тим, К. Стецюк зазначає, що “рівень розвитку творчих здібностей учнів, використовувани на практиці педагогічні технології свідчать про те, що в теоретичному плані створення чіткої педагогічної системи з орієнтацією на формування музично-творчої особистості ще не відбулось. Через це пошуки шляхів творчого розвитку школярів на сучасному етапі музично-теоретичної практики є домінуючими” [17, с. 2]. Таким чином, існуюча потреба у підготовці спеціалістів, готових розвивати творчі музичні здібності учнів та відсутність обґрунтованої педагогічної

системи, яка б дозволяла ефективно забезпечувати динамічний розвиток готовності вчителя до роботи з учнями шкіл естетичного виховання обумовлюють необхідність вирішення даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій, що торкаються підготовки майбутніх учителів музики можна виділити праці дослідників які вивчали проблеми формування компетентностей, як основи готовності до роботи та сутність діяльності вчителів музики, умови розвитку творчих здібностей учнів музичних шкіл. Так, К. Кабріль [6], розглядає особливості формування ціннісної компетентності майбутніх учителів музики в процесі навчання у вищій школі, що забезпечує готовність до виконання основних професійних функцій. Ціннісні стилі поведінки поєднуються автором у три групи: досягнення (наприклад, удосконалення розуміння явищ і ситуацій), співробітництво (наприклад, надання підтримки і сприяння тим, від кого залежить досягнення мети), вплив (наприклад, відгук на запити інших людей [6, с. 113]. Інший науковець, С. Сисоєва, обґрунтовує поняття психолого-педагогічної умови як основи для формування творчого потенціалу майбутнього вчителя. До психологічних умов дослідниця відносить ті, що формують готовність до міжособистісного спілкування (творча атмосфера під час занять; завдання, виконання яких дозволяє студентам з різним рівнем знань та здібностей змістовно спілкуватися; структура заняття, що надає можливість розвивати логічну уяву; особистий приклад творчого підходу до вирішення проблем з боку викладача). Серед педагогічних умов виділяє такі, що створюють практичну основу для творчої роботи майбутнього вчителя (добір і забезпечення студентів необхідним мовним матеріалом, що сприяє розвитку їхньої пізнавальної активності; наближення умов навчання до реальних життєвих ситуацій; зміна позиції викладача і студента) [16].

Аналіз публікацій також показав, що сферою наукових інтересів виступали: компоненти творчої діяльності вчителя музики (уміння виділяти проблему і нестандартно її вирішувати обираючи найбільш ефективні шляхи) – Л. Арчажнікова [2]; умови, що орієнтують педагогічний процес на розвиток

особистості студента відповідно до його можливостей та здібностей (стійка позитивна мотивація; постановка дидактичних завдань, структурування навчальної інформації у вигляді імітаційно-ігрової й проблемно-ситуаційної моделі; особистісно-діяльнісний підхід; вільний вибір студентом навчальних ролей та ін.) – Л. Беземчук [3], О. Білоус [4]; стимулювання творчої активності студентів у різних видах музичної діяльності (інтеграція навчальних дисциплін, проблемні методи навчання; виховання у студентів активного ставлення до музично-естетичної діяльності; виховання художньо-естетичних інтересів, потреб; формування художньо-естетичної спрямованості й професійно-творчої активності; самостійність тощо) – В. Андрущенко [1]; створення суб'єкт-суб'єктних взаємин (забезпечення розвитку потреб студентів; використання системи педагогічних стимулів; інтеграція змісту дисциплін; опанування студентами особистісно-орієнтованих технологій та ін.) – Н. Сегеда [14]; формування досвіду майбутнього вчителя музики (створення установок, розширення ціннісних орієнтацій, поглиблення емоційного співпереживання, ерудиції, вдосконалення способів міжособистісних контактів з учнями та способів самоусвідомлення себе як суб'єкта художньо-педагогічної взаємодії) – І. Сипченко [15]; внутрішньо-особистісні духовно-ціннісні джерела самовдосконалення студентів – А. Зайцева [8]; ефективність формування музично-педагогічної діяльності (формування мотиваційної сфери; розвиток емоційно-ціннісного ставлення; створення ситуацій творчої самореалізації та самовираження; оволодіння уміннями художньо-педагогічного спілкування з дітьми; закріплення набутих професійних знань, умінь і навичок у процесі педагогічної практики) – В. Мішедченко [10].

Таким чином, аналіз літературних джерел показав, що окремі елементи професійної підготовки вчителя музики досить таки детально розроблені, разом з тим, невирішеною залишається проблема визначення компонентів і рівнів готовності майбутніх вчителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Мета статті полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні компонентів та рівнів готовності майбутніх учителів до розвитку музичних

здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Виходячи з мети, було поставлено завдання розробити критерії та показники, що дозволяють визначити рівень готовності майбутніх учителів до формування музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. О. Коваль [8] експериментально довела, що ефективність процесу зростання музичних здібностей учнів забезпечується за таких умов:

а) інформованості вчителя про стан розвитку музичних здібностей учня;

б) цілісного формування музично-слухових, музично-естетичних здібностей та здібностей до музичної діяльності;

в) залучення учнів до такої музичної діяльності на уроці, яка вимагає вияву означених здібностей у комплексі;

г) індивідуально-типологічного підходу до формування музичних здібностей дітей.

Серед інших інструментів педагогічної діяльності вчителя, що він може використовувати для розвитку музичних здібностей учнів в школі естетичного виховання, можуть бути програми для роботи з музикою на комп'ютері. Комп'ютерні програми використовуються не тільки при навчанні гри на інструменті, а і для розвитку музичних здібностей при проведенні прослуховування музичних творів, при підборі мелодій, аранжуванні, імпровізації, наборі і редагування нотного тексту та ін. Вони допомагають учням швидко і якісно ознайомитися з новим матеріалом і закріпити його, дізнатися багато цікавого і невідомого про музику і музикантів, пограти в музичні ігри, перевіряючи свої знання і залучаючи до музичної творчості батьків.

Аналіз наукової літератури показав [8; 9; 13; 18], що можна виокремити сучасні програми, що використовуються на уроках музики, які умовно поділяються на групи: музичні програми; музичні ігри; програми для співу

караоке; музичні енциклопедії; навчальні програми, навчальні посібники; музичні конструктори, програми для написання музики.

Це означає, що майбутні учителі шкіл естетичного виховання, під час навчання, мають оволодівати музично-комп'ютерними програми, які дозволяють підвищувати інтерес учнів до музики, закріплюють позитивну навчальну мотивацію, а також стимулюють їх до самостійного оволодіння мистецтвом гри. Основним призначенням всіх програм для роботи з музикою на комп'ютері є розвиток кожної із основних музичних здібностей учнів: відчуття ладу, музично-слухових уявлень, відчуття ритму, музичної пам'яті та виконавських і композиторських задатків (музичної фантазії, образного уявлення музики, звукового мислення та ін.) [11].

Крім того, розвитку відчуття ладу сприяють музично-комп'ютерні програми, що дозволяють пізнавати знайомі мелодії, визначати характер музики і побудови окремих частин твору, розрізнявати жанри і малюнки мелодії. Розвивати музично-слухове уявлення, зв'язуючи воєдино слухові, зорові, і рухові уявлення учнів, дозволяє моделювання відносин звуків по висоті за допомогою різних програм, пов'язаних з розрізненням і відтворенням звукового висотного руху.

Розвиток відчуття ритму, здатності активно переживати музику, відчувати емоційну виразність музичного ритму і точно його відтворювати, дозволяє використання програм для моделювання ритмічного малюнку мелодії на музичних інструментах і передачі зміни характеру музики за допомогою рухів.

Разом з тим, розширенню меж музичної пам'яті та спеціальних виконавських музичних здібностей (наприклад, для співака це вміння володіти голосом), сприяють прослуховування музики та виконання пісень різних жанрів.

Програми для написання музики також є одним із важливих засобів залучення учнів у творчий процес, що створює умови для розвитку музичних здібностей і творчої уяви. Це означає, що крім навчання гри по

нотах, застосовується і момент письменництва: створення фрагмента музичного твору при уже відомих вихідних умовах.

Таким чином, інформаційні технології на уроках музики, на думку О. Честної [19], допомагають вирішувати триєдине завдання:

1. Роблять музичний матеріал доступним для сприйняття не тільки через слухові аналізатори, а й через зорові і кінестетичні.

2. Використання комп'ютера істотно розширює понятійний ряд музичних тем, робить доступним і зрозумілим учням особливості побудови музичного ряду тих чи інших музичних творів, специфіку звучання різних музичних інструментів і взаємозв'язок кожного з них у спільному звучанні.

3. Мультимедійні технології на завершальному етапі уроку через залучення учнів до роботи з тренінговими програмами, через їх самостійну роботу дозволяють не тільки закріпити досліджуваний матеріал, а й дають можливість будь-якій дитині спробувати свої сили у написанні музичних творів, розкрити у собі композиторські здібності.

Виходячи з вищевикладеного, можна зазначити, що сучасні інформаційно-комп'ютерні технології допомагають розв'язати важливу методичну проблему, що стоїть перед викладачами у ВНЗ, яка полягає у виборі технології навчання, що забезпечить високу якість та ефективність підготовки студентів до розвитку музичних здібностей учнів.

Готовність майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів має місце тоді, коли у процесі її розвитку реалізуються сучасні особистісно-орієнтовані педагогічні технології. Такий підхід сприяє цілісному розвитку емоційно-естетичного ставлення студентів до дійсності, збагачує їх духовний світ потребою у творчості.

Педагогічна технологія успішного формування готовності майбутніх вчителів до розвитку музичних здібностей учнів за допомогою сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій, на думку Г. Комарової: "Включає в себе два основних цикли, кожен з них представляє собою взаємозалежний порядок свідомих дій і цільових взаємодій (педагога і студента, студента і

школяра) із застосуванням необхідних форм, засобів і методів організації та самоорганізації пізнавальних, творчих ресурсів особистості” [9].

У першому циклі освоєння цієї педагогічної технології провідною є діяльність викладача вишу. Як зазначає Г. Комарова: “Педагогом забезпечується розвиток особистості студента в єдності її духовно-морального, емоційно-мотиваційного, когнітивно-інтелектуального, процесуально-операційного компонентів” [9].

Технологічно важливим ядром формування готовності студентів до навчально-розвивального використання комп’ютерних технологій на уроках музики є цілепокладання. Особистісний рівень цілепокладання виявляється, насамперед, у становленні мотиваційної готовності до використання інформаційно-комп’ютерних технологій для розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання. Усвідомлення необхідності виявлення та розвитку здібностей учнів і освоєння комп’ютерних технологій – є витоками майстерності викладача для передачі її дітям у своїй майбутній професії, свідомим початком становлення потреби в цілеспрямованій музично-педагогічній діяльності [9].

Таким чином, у першому циклі педагог включає студентів в емоційно забарвлену навчально-пізнавальну діяльність, успішне здійснення якої залежить від активності студентів, від рівня сформованості мотивів, які спонукають їх до педагогічної діяльності засобами сучасних інформаційно-комп’ютерних технологій. При цьому, навчальний потенціал цих технологій “вичерпується” студентом лише тоді, коли є його діалог з матеріалом, наприклад, коли програми для роботи з музикою на комп’ютері виступають ефективним засобом об’єктивної співтворчості, при цьому використовується суб’єкт-суб’єктні і суб’єкт-об’єктні зв’язки в навчанні (педагог – студенти, майбутні вчителі – учні).

Другий цикл технології – безпосередній прояв студентів – майбутніх вчителів у діяльності з учнями під час педпрактики в школі, у процесі творчої самореалізації умінь включати дітей у музичну діяльність. Діяльність

викладача вишу, при цьому, полягає в спостереженні за тим, як студент реалізує свій музично-педагогічний потенціал. Педагогічна оцінка діяльності студентів доповнюється самоаналізом і самооцінкою самих студентів, учнів і експертною групою.

При систематичній і багатоплановій організації діяльності у ВНЗ на основі творчої активності та самореалізації студентів, готовність майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання у своєму розвитку характеризується кількома рівнями: високим, середнім, низьким.

Визначаючи критерії та показники готовності майбутніх вчителів шкіл естетичного виховання до розвитку музичних здібностей учнів, ми враховували їх об'єктивність, валідність, можливість оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

**Здібності, критерії та показники
готовності майбутніх учителів шкіл естетичного виховання до роботи з
учнями**

Здібності	Показники критеріїв готовності
Рівень інтелекту	Швидкість думки, оригінальність мислення, здатність до новоутворень (передчуття та уявлення музичної структури та її фіксація); продуктивне мислення (емоційне переживання, образно-слухова уява, дивергентність мислення), творча уява, фантазія, асоціація, інтуїція тощо.
Музичні здібності	Музичний слух, музичний ритм, музичне мислення (передбачення, прогноз, уявлення мелодії), музична пам'ять.
Виконавські здібності	Інструментальні (імпровізація, розвинена моторика, управління рухами, вміння видобувати потрібний звук та здійснювати його аналіз, вміння порівнювати звук з подібними еталонами), вокальні, артистичні, технічні.
Творчі здібності	Уява і музична фантазія, асоціації, творча інтуїція, креативність мислення.
Музично-творчі здібності	Здатність до імпровізації, варіювання, музичного супроводу; складання музики за сюжетами художніх творів, текстів, фільмів, малюнків; вміння поєднувати різні музичні інструменти.

При тому, оцінювання формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання може здійснюватися за допомогою спостереження, тестів, виконання творчих завдань, результатів концертно-виконавської та музично-творчої діяльності.

Педагогічними умовами, необхідними для формування готовності майбутніх учителів можуть виступати такі як: сприяння розвитку різних видів музичного мислення; проведення аналізу музичних творів під керівництвом педагога; розвиток виконавської техніки; розвиток творчої уяви, фантазії, рефлексії та вдосконалення музично-творчих здібностей (акомпанемент, імпровізація, читання по нотах, підбір мелодії на слух, складання мелодії до тексту); включення у різні види діяльності (побудова музичних тем, мелодій, варіацій та ін.).

Зміст навчально-виховного процесу у виші має сприяти формуванню у майбутніх учителів естетичних почуттів, вміння враховувати інтереси учнів, їхню психологію, оволодіння методикою індивідуального навчання. При тому, студенти мають навчитися ставити творчі завдання, що передбачають постановку творчих завдань, пошук нового, варіативність. Самі студенти повинні постійно вдосконалювати свою виконавську майстерність та техніку, розширювати застосування прийомів творчої діяльності, включаючи комп'ютерні технології.

Враховуючи вище викладені підходи до вибору критеріїв, нами були визначені компоненти та рівні готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Таблиця 2

Критерії та рівні готовності до майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання

Компоненти готовності	Показники рівнів готовності		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1	2	3	4
Мотиваційний	Невизначеність мотивів і цілей розвитку здібностей учнів; відсутність прагнення до творчості, самовдосконалення	Осмислення мотивів і цілей розвитку здібностей учнів; визначеність та впевненість у своїх можливостях	Сформованість цілей, мотивів і потреб; стійкий інтерес до професії; впевненість у необхідності творчого розвитку
Змістовий	Консерватизм мислення, репродуктивне відтворення музичних творів, відсутність системного підходу	Сформованість загальних і спеціальних здібностей; знання освітніх технологій	Системність особистісних знань, вміння творчо використовувати освітні технології

1	2	3	4
Операційний	Низький рівень професійних умінь та навичок, недостатнє володіння виконавською технікою	Вільне володіння моделями навчання, достатній рівень умінь та навичок, володіння виконавською технікою	Високий рівень загально-педагогічних знань, умінь та навичок; здатність удосконалювати технології навчання, впроваджувати педагогічні прийоми на творчому рівні, досконале володіння виконавською технікою
Інтеграційний	Несистематичність знань в сфері освітніх технологій, відсутність вмінь проектування, імпровізації, поєднання голосу та музичного супроводу, артистичності, технічності	Знання різноманітних елементів проектування, імпровізації, наявність творчої уяви, артистичності, вокальних даних, здатності до варіювання, музичної пам'яті, асоціативність мислення	Високий рівень застосування проєктивних технологій, творчий рівень умінь проектування навчального процесу, вміння ставити творчі завдання, проявляти винахідливість

Формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання не повинно обмежуватися часовими рамками перебування студентів у виші, а усвідомлюватися ними як необхідність постійного самовдосконалення, мотивувати до розширення сфери інтересів, здобуття професійних знань, умінь, розвитку особистісних якостей.

Висновки. Завдання формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів є важливою проблемою музичної педагогіки й одним з її головних пріоритетів. Таким чином, можна констатувати, що існує пряма залежність розвитку музичних здібностей учнів від готовності майбутніх учителів використовувати сучасні освітні технології у своїй професійній діяльності, в тому числі і системний, творчий підхід до застосування нових комп'ютерних технологій. Визначені здібності, компоненти та рівні готовності (низький, середній, високий) дозволяють визначити комплекс заходів (принципи, методи, педагогічні умови, засоби,

діагностика), що забезпечують формування готовності майбутніх учителів до формування музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Напрямом подальших досліджень є розробка педагогічної системи, що має лежати в основі формування готовності майбутніх учителів до розвитку музичних здібностей учнів шкіл естетичного виховання.

Використані джерела:

1. Андрущенко В. П. Педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів до музично-естетичної діяльності : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / В. П. Андрущенко. – Одеса, 2000. – 276 с.
2. Арчажникова Л. Г. Профессия – учитель музыки / Л. Г. Арчажникова. – М. : Просвещение, 1989. – 111 с.
3. Беземчук Л.В. Педагогічні умови формування досвіду творчої діяльності майбутнього вчителя музики / Л. В. Беземчук // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2011. – № 1. – 356 с. – С. 34-39.
4. Білоус О. С. Дидактичні основи формування творчої активності студентів у процесі особистісно орієнтованого навчання (на матеріалі музичних дисциплін) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / О. П. Білоус. – Луцьк, 2005. – 20 с.
5. Зайцева А. В. Теоретико-методологічні засади творчої самореалізації майбутніх учителів музики / А. В. Зайцева // Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту : збірник наукових праць. Вип. 12. Пед. науки : у 3-х т. – Миколаїв : МДУ, 2006. – Т. 3. – С. 242–247.
6. Кабриль К. В. Формування ціннісної компетентності майбутніх учителів музики / К. В. Кабриль // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя (психолого-педагогічні науки). – 2011. – № 6. – С. 112-114.
7. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта. – М. : Знание, 1989. – 80 с.
8. Коваль О. В. Формування музичних здібностей молодших школярів на уроках музики : дис... кандидата пед. наук : 13.00.02 / Коваль Олена Віталіївна. – К., 2002. – 251 с.
9. Комарова Г. Н. Подготовка будущих учителей начальных классов к нравственно-эстетическому воспитанию учащихся средствами народного музыкального творчества : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.08 / Комарова Галина Николаевна. – Орел, 1997. – 154 с.
10. Міshedченко В. В. Формування музично-педагогічної культури майбутніх учителів початкових класів і музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання (музики)” / В. В. Міshedченко. – К., 2002. – 18 с.
11. Музыкальный энциклопедический словарь / [ред. Г. В. Келдыш]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 672 с.

12. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін : монографія / В. Ф. Орлов ; за заг. ред. І. А. Зязюна. – К. : Наукова думка, 2003. – 262 с.

13. Резеткина Т. П. Використання комп'ютерних технологій на уроці музики як засіб формування педагогічної культури / Т. П. Резеткина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ipk.ulstu.ru/?q=node/459>. – Назва з екрану.

14. Сегеда Н. А. Модель професійного потенціалу вчителя музики, необхідного для самореалізації у педагогічній діяльності / Н. А. Сегеда // Збірник наук. праць Мелітопольського держ. педаг. ун-ту. – Мелітополь, 2001. – Випуск 1. – С. 35-36.

15. Сипченко І. В. Формування досвіду художньо-педагогічного спілкування майбутнього вчителя музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / І. В. Сипченко. – К., 1997. – 25 с.

16. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість : монографія / С. О. Сисоєва. – Х. – К. : Каравела, 1998. – 150 с.

17. Стецюк К. В. Розвиток музично-творчих здібностей учнів у навчально-виховному процесі мистецьких шкіл : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / К. В. Стецюк. – Луганськ, 2005. – 20 с.

18. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей / Б. М. Теплов. – М., 1978. – 335 с

19. Честная О.И. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках музыки в целях формирования положительной мотивации и развития творческих способностей учащихся [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chestnaya-olga.narod.ru/conceprziya.htm>. – Назва з екрану.